

'כחתן שלם' – קטן הנימול נקרא 'חתן', וקמ"ל שאע"פ שעדיין לא נימול ג"כ נקרא חתן, כיון שאם מת מלין אותו על קברו (תוס' י"ט). והמקור לזה בנדרים לב ע"א שדרשו מהפסוק "כי חתן דמים אתה לי" שנאמר על התינוק, ואמרינן התם 'צא וראה מי קרוי חתן – הוה אומר זה התינוק'. וביאר הרא"ש שם: לפי שמחתנין אותו במצוה ראשונה (יד אליהו).

'בכהן שיש לו שתי נשים' – עי' רש"י ותוס', חתם סופר, ערוך לנר, מתן בסתר, וקובץ 'בנתיבות ים' ח"ה עמ' קיז.

(ע"ב) 'למאי הלכתא...לענין אבילות...כל ששהה שלושים יום באדם אינו נפל...דקים ליה שכלו לו חדשיו' – פרש"י דאכולא דמתניתין קאי, ולפ"ז סובר רש"י שרשב"ג סובר שתוך שלושים יום הוא ספק גמור. והתוספות כתבו שרשב"ג סובר דכיון שנפלים הם מיעוט המצוי – חיישינן להו, ורק באבילות הולכים להקל. ובאמת צריכים להבין סברת רש"י למה הוי ספק גמור, הרי רובם חיים? וי"ל שהתורה גלתה בפדיון הבן לחוש לנפל כל שלושים יום (מרומי שדה).

'זוחיבין עליה משום אשת איש' – והלכה למשה מסיני היא (רמב"ם בפיהמ"ש, וביאר הפני יהושע [גיטין טד ע"ב] דהכוונה לזה שביאתה נקראת ביאה, אבל מה שמתקדשת בביאה זה אינו הלמ"מ אלא נלמד ממילא, ודלא כמשמעות התיו"ט במשנתינו. ובפתחי נדה כתב דגם כוונת התיו"ט כהפנ"י).

דף מה

תוד"ה אחר בא עליה ... דלענין אי הוה דם נדות או דם בתולים לא נפק"מ האידנא מידי' –
 האחרונים העירו שעדיין יש כמה דברים לנפק"מ;
 א. אם תרגיש שיצא ממנה דם בשעת תשמיש האם צריך לפרוש באבר מת או לא (סדרי טהרה בחידוד הלכות, והחתם סופר כתב דזה לא שכיח שקטנה פחותה מבת ג' שנים תרגיש בשעת תשמיש לומר נטמאתי).
 ב. לאוסרה אם ראתה ג' פעמים מחמת תשמיש (רש"י, ועי' ערוך לנר ומים חיים).
 ג. נדה גמורה אסור לו לישן על מטתה ובדם בתולים מותר (אוצר חיים, עי' טוש"ע סי' קצה).
 ד. נדה גמורה ממתינה חמישה ימים קודם ז' נקיים [לרמ"א], ובדם בתולים סגי בארבעה ימים לכו"ע (אוצר חיים, עי' סי' קצו).
 ה. בדם נדות תטמא למפרע ובדם בתולים דיה שעתה (הלכה למשה, וצ"ע דאינו נפק"מ בזה"ז).
 ו-ז. עי' שארית ישראל.

'פחות מכאן כנותן אצבע בעין...בתולים מיזל אזלי ואתו' – אמר רבי אבינא וכו' אפילו דיני נפשות, בת ג' שנים ויום אחד – בא עליה הרי זה בסקילה, נמלכו בית דין לעברו [את החודש או את השנה, ועי"כ התברר שעדיין לא היתה בת ג' ויום אחד] – אינו בסקילה. אמר רבי אבין: "אקרא לא-להים עליון לא-ל גומר עלי", בת ג' שנים ויום אחד, נמלכו בית דין לעברו – בתולין חוזרין, ואם לאו – אינן חוזרין (ירושלמי נדרים פ"ו סוה"ה, כתובות פ"א סוה"ב, סנהדרין פ"א ה"ב. והובא בש"ך יו"ד סי' קפט ס"ק יג).

עי' בכתובות (כג ע"א) במעשה בנות שמואל שנשבו ונבעלו וכו', והנה בירושלמי (כתובות פ"ב ה"ז)

איתא שבנות שמואל מתו מחמת חטא חנינא בן אחי רבי יהושע שעיבר את השנה בחוץ לארץ, ע"ש. ותמהו המפרשים מה אשמתן שהוא עיבר את השנה, וחלקם פירשו שבנות שמואל היו מזרעו וכו'. והנראה לפרש ע"פ הירושלמי דלעיל, דבנות שמואל היו בדיוק בנות שלש ויום אחד כשנבעלו, וסמכו על זה שחנינא עיבר את השנה, ועי"ז הן פחותות מבנות שלש ובתוליהן יחזרו וזה מה שאמרו טהורות אנו ומותרות, אבל לא ידעו דאין מעברין בחו"ל – ומחמת כן אין העיבור חל, והן באמת היו בנות שלוש ובתוליהן לא יחזרו, לכן מתו. וניחא מש"כ בירושלמי שם שלא שיקרו (בשם הגר"א, מובא בליקוטים מחתנו בסוף פי' שנות אליהו לזרעים, ובקול אליהו עמ"ס כתובות, חידושי החתם סופר כתובות שם בשם הגר"א, וסיים: ודפח"ח. אמנם כתב דלפ"ז נצטרך לומר שיצאו מבית שמואל אביהן פחותות מגיל שלש שנים, ובכ"ז ידעו כל ההלכה לומר לשבאיהן לחכות בחוץ וכו', והוא פלא. ולפי דרכו של הגר"א היה אפשר גם לומר שהן היו גדולות אלא שידעו שהשבאי הוא בדיוק בן תשע ויום אחד ולפי עיבורו של חנינא הוא פחות מבן תשע, לכן אמרו שהן טהורות, אלא שאחרי שהוברר שאין בעיבורו כלום – הן אסורות. עוד היה אפשר לומר ע"פ דרכו שבנות שמואל היו בדיוק בנות י"ב ויום אחד ע"פ עיבור חנינא וקבענו שהן גדולות ונאמנות במיגו, וכשהתברר שאינו עיבור – התברר שהיו קטנות ואינן נאמנות במיגו ואסורות. עכ"ד החת"ס, ועע"ש באופן נוסף. (והובא הנ"ל בספר 'פנינים משלחן הגר"א' פרשת בא עה"פ "החודש הזה לכם", וציין שבספר בגדי ישע [ביאליסטוק, אהע"ז סי' א אות כג] כתב כדברי החתם סופר, ושבהגהות שאר ציון [אלתר, על משניות בהוצ' אל המקורות] כתב דבספר כבוד חכמים על הירושלמי כתב כדברי הגר"א).

'בתולים מיזל אולי ואתו' – וזה היה השבח ברבקה "בתולה ואיש לא ידעה", והרי למ"ד שהיתה בת שלש א"כ גם אם איש ידעה יחזרו בתוליה! אלא זה שבחה שאעפ"כ במציאות באמת איש לא ידעה והיה פתחה טהור בשביל יצחק, ולא היה בה שום גנאי (ביאורי מהרא"י עה"ת פר' חיי שרה, ועי' היטב בחזקוני שם).

'ובכמה מתעברת' – בסוגיא זו דעיבורי קטנה בדורות הקודמים עי' בגמרא (סנהדרין סט ע"ב, ובדברי רב הי"ח ס' נר"ו בספרו זכות יצחק ח"א סי' סא).

'אשר בשר חמורים בשרם, ואבע"א אשר פיהם דבר שוא' – י"א דהעיקר כהתירוץ הראשון, שאצל הגויים יכולה להתעבר תינוקת מגיל שלש ומעלה, דאל"כ בשביל שנו סיפור זה בבית המדרש, על כרחך משום שיש בו נפק"מ (שו"ת גנת ורדים או"ח בקונ' גן המלך סי' קלא). וי"א דאין סברא זו שווה כנגד מאי דקיי"ל בכ"מ הלכה כלישנא בתרא (פתח עינים, ע"ש).

'אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר' – לכאורה סגי בהבאת חציו הראשון של הפסוק, שפיהם מדבר שוא, שהרי כאן פיה דיבר, ולמה צריך לסיים הפסוק "וימינם ימין שקר"? אלא שם המזמור מדבר על הרשעים בני נכר שפיהם מדבר שוא ומתפארים ברעות אשר לא עשו, שאם היו יכולים היו עושים אותו בפועל ימינם, וזה מה שאמר דוד "כי הלל רשע על תאות נפשו" – כשאינו יכול לעשות הרע, הוא מתהלל שמתאוה לעשותו. וכן זאת יוסטני גילתה נבלותה ועזות מצחה בהעלותה על פיה בלי בושת פנים שטיפותה בזימה בהיותה תוהה על הראשונות שלא היתה לאיש בת ג' שנים ויום אחד ('אמר הבונה' בעין יעקב [הוא הרי"א ממודינא, והוא גם הוסיף את כל המעשה הנ"ל לעין יעקב אחר שנשמט בסידור הרי"ב בן חביב, – עי' בהקדמת המו"ל]).

'שלש נשים משמשות במוך' – בסוגיא חמורה זו אין מקום כאן להאריך, והפוסקים האריכו בזה

רבות, ורק נביא בס"ד עיקרי הדיונים כדי שתהיה עין הלומד פקוחה אל מה לשים מגמתו לעיון, וברור שכל הכרעה צריכה להיות ע"פ ת"ח פוסק מובהק. בגמרא מצינו היתר שימוש במוך רק לגבי שלש נשים: קטנה, מעוברת ומניקה, שבהן יש חשש סכנה או לה עצמה או לולד. הרמב"ם וטוש"ע לא הביאו הגמרא להלכה כלל, והרי"ף והרא"ש רק העתיקו מחלוקת ר"מ וחכמים בלא ביאור ובלא הכרעה, והאחרונים דנו בזה מדוע, ובאיזה אופנים יש להתיר. עיקרי מחלוקת הפוסקים היא האם רבי מאיר חייב שימוש במוך וחכמים התירו, או שרבי מאיר התיר וחכמים אסרו. כן נחלקו אם היתר שימת מוך היא רק לפני התשיש או אחריו (ויש בזה שני צדדים, שאפשר לומר דיותר חמור לשים מוך קודם תשיש שאז בשעת תשיש הוא כביכול מוציא ש"ז לבטלה, אך אפשר לומר להיפך דכשם אחר תשיש מאבד ש"ז שכבר קיימת משא"כ קודם תשיש ה"ז כעין גרמא. ורוב המפרשים כתבו כהצד הראשון). כן נחלקו האם היכא דאסור לשמש במוך יש בזה איסור השחתת ש"ז או לא. לכל הפוסקים אין שום אופן היתר במוך (או כ"ס וכדו') על אבר הזכר, והוא ממש השחתת ש"ז לבטלה (ומעט הפוסקים שנסתפקו בזה – נדחתה שיטתם). אוצר בלום בענינים אלו עי' בספר אוצר הפוסקים (אהע"ז סי' כג סעי' ה ס"ק יז או' יא-מד, עמ' 220-232), כן האריכו בזה פוסקי דורינו, עי' שו"ת אגרות משה (אהע"ז ח"א סי' סב-סז, ח"ב סי' יז, ח"ג סי' כא-כב, ח"ד סי' לג-לו) ושו"ת מנחת יצחק (ח"א סי' קטו, ח"ד סי' קיט, ח"ו סי' קמד, ח"ט סי' קלו) ושו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סי' נא שער ב-ג, ח"י סי' כה פרק יג).

'אמר לה אם כן פסולה את לכהונה...כשם של התורה הלמ"מ...לא אמרה אלא לחדד בה את התלמידים' – כיון שאמרה שטעמה טעם ביאה א"כ כנראה משקרת והיתה יותר מגיל שלש וא"כ אסורה לכהונה, והשיבו לו התלמידים [עי' מהר"ם] שהכל הלכה למשה מסיני – היינו חוקים בלי טעמים, ומי אמר לך שסיבת התירה של פחותה מבת שלש הוא משום שאינה טועמת טעם ביאה (חתם סופר). ובזה חידד את התלמידים כי גם הוא לא כיוון באמת לאוסרה, אלא הדגיש בלשונו 'א"כ פסולה את', דהיינו אם כדברייך שהסיבה היא משום שלא טועמים טעם ביאה ואת טעמת – אז את אסורה, אבל באמת הכל הלכה למשה מסיני [ולפ"ז א"צ לגרוס 'אמרו לו' כהמהר"ם] [ערוך לנר]. גם י"ל שחשבו שטעם התיר פחותה מבת ג' הוא משום דבתוליה חוזרים עוד לפני ג', א"כ זו שנבעלה כל הזמן לפני ג' – לא הספיקו בתוליה לחזור! אמרו לו תלמידיו [כהמהר"ם] לא אלא זו הלכה למשה מסיני שפחות מג' אין שמה בעילה, ואין בזה טעם לאסור (משחת אהרן).

'כשם שכל התורה הלכה למשה מסיני' – לכאורה לשון זו צ"ב, דהלא רובי תורות נכתבו או נדרשו מ"ג מידות שהתורה נדרשת בהן. ומכאן מוכח כהרמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש סדר זרעים דהאריך לבאר שכל התורה כולה היא הלכה למשה מסיני, ע"ש (פתחי נדה ע"פ שו"ת חוות יאיר סי' קצב).

'שבא על יבמתו קנאה' – עי' בקובץ 'בנתיבות ים' ח"ה עמ' קנד.

'ואינו מאכיל בתרומה' – לפי שאינו קונה (רמב"ם פ"ח מהל' תרומות ה"א). וה"ה בת כהן שנשאת לקטן ישראל, אינו פוסלה מתרומה, שאין קנינו כלום (יבמות סט ע"א, תוס' ד"ה והמפתח).

'ופוסל את הבהמה מע"ג המזבח, ונסקלת על ידו' – אם רבעה (ברטנורא). לכאורה יש להקשות

למה במשנה לעיל מד ע"ב גבי קטנה לא קתני שפוסלת את הבהמה ונסקלת על ידה? אלא ע"כ כיון דפיתוי קטנה אונס – אין הבהמה נסקלת על ידה, משא"כ קטן שאין קישוי אלא לדעת – סוקלים הבהמה (הגר"א בפי"המ"ש אליהו רבא). ולפ"ז מדויקת לשון הברייתא (סנהדרין נד ס"ב) 'זכר בן תשע שנים ויום אחד והאשה המביאים את הבהמה' – הרי שבזכר כבר מגיל ט' ויום אחד חייב, ובנקבה רק 'אשה' ולא תינוקת בת ג' ויום אחד (משך חכמה ויקרא כ טו-טז).

(ע"ב) 'יום אחד' – היינו שנכנסת לשנה השתים עשרה, וא"כ בכניסת יום הולדתה עצמו כשנהיית בת י"א סגי, כי זה היום שייך לשנת השתים עשרה. וכן לענין בת מצוה ובר מצוה שצריך י"ב ויום אחד וי"ג ויום אחד, היינו שבכניסת יום ההולדת שנהיית בת 12 והוא נהיה בן 13 – הרי הם 'גדולים', ואע"פ שלא מלאו השנים מעת לעת. וכגון שנולדו ביום ראש השנה לפני שקיעת החמה, הרי הם נעשים גדולים לאחר 12 שנה לבת או 13 שנה לבן בליל ראש השנה עם התקדש החג, אע"פ שלא עברו השנים מעת לעת (סמ"ע ושי"ך חו"מ ריש סי' לה, מג"א וא"ר וכל האחרונים באו"ח סי' נג – עי' כה"ח שם ס"ק מח). וי"א שצריכים שנים מעת לעת, וא"כ במקרה הנ"ל ייחשבו 'גדולים' רק בהגיע ראש השנה בשעה הזוהר למה שנולדו לפני 12 ו-13 שנה (העמק שאלה סי' קטז אות ב בדעת השאלות שם, דברי חמודות בסוגיין עה"א"ש ס"ק ה באריכות, ע"ש. וע"ע פתחי נדה בסוגיין, מועדים וזמנים ח"ד סי' רפח בהערה וח"ז סי' קעא בהערה). וי"א דצריכים להמתין עד סוף היום (עי' שכנה"ג או"ח סוסי"י נה בשם מהר"י ברונא).

'נדריה נבדקין' – יש להסתפק אם סתמא אין נדריהם נדר והבדיקה היא להחמיר שאולי התכוונו באמת, או דילמא סתמא נדריהם נדר והבדיקה היא להקל שאולי לא התכוונו באמת (מי נדה, ע"ש).

ז'בודקין כל שתים עשרה... היכא דבדקנא ולא ידעה להפלות אימא תו לא ליבדוק' – הרמב"ם (בפי"המ"ש וביד החזקה פ"א מהל' נדרים ה"ב) כתב דכל שנת השתים עשרה [מגיל 11 עד 12, בנקבה] ושנת השלש עשרה [מגיל 12 עד 13 בזכר] צריכים בדיקה, ואפילו בדקנום וידוע – צריכים שוב לבדוק אות כשינדרו שוב, ואין אומרים הואיל ונמצאו יודעים בתחילת השנה אינם צריכים יותר בדיקה. ותמה הכסף משנה שם ובבית יוסף (יו"ד סי' רלג) מנ"ל להרמב"ם הא, ויישב דאולי גרס בגמרא 'היכא דבדקנא וידעה אימא תו לא ליבדוק'. וכ"כ הב"ח (יו"ד שם). וע"ע ערוך לנר, מרומי שדה ופתחי נדה בסוגיין, ובאחרונים שצוינו בספר המפתח (שבסוף הרמב"ם מהד' פרנקל, וע"ש על הלכה ד בדברי האחרונים בביאור שיטת הרמב"ם שדין 'מופלא סמוך לאיש' דאורייתא הוא רק מגיל מצוות עד שיבא שתי שערות, ובשנה הסמוכה הוא רק מדרבנן, וחור בו ממש"כ בפי"המ"ש, ועי' משחת אהרן, ובשו"ת אגרות משה אהע"ז ח"א סי' קע ענף ב, ובביאורים שבסוף הרשב"א מהד' מוסד הרב קוק [סי' יט]).

רבי שמעון בן אלעזר אומר ... א"ר חסדא מ"ט ...' – והנני לגלות אשר עם לבבי, דהגמרא קאמר טעמא דרבי ורשב"א, דטעמא דרבי מקרא דבינה יתירה נתנה בנשים וטעמא דרשב"א מתוך שמצוי בבית הספר. ויפלא מאוד בעיני כל מעיין דפליגי אם י"ג נעשה גדול או י"ב וכן בנקיבה דבר שכל גופי תורה תלוין בו מלקות ומיתה וקרבת קדושין וחליצה גיטין וכיו"ב, בעניינים התלויים בהמצאות אנושית והשתדלות בליילך לבית הספר, הלא כל הבקי בתלמוד יודע דקטן ענינו מה שאינו מוליד וכו' וקטנה ענינה מה שאינה יולדת ובנים הן כסימנים וכו', וידוע לחכמי הטבע כי הנקבה

לרוב הליחות שבה נגמרו עניניה קודם מה שראוי לביאה וכן גדלותה, והביא זה האבן עזרא בפירושו, וכן איתא בסנהדרין דף סט וכו', וא"כ אטו פליגי בטבע ההולדה? וטפי הוה להו לתלויי בזה ענין השנים. ויודע האמת יודע כי נצטערת על זה. אכן דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר, דרב חסדא דאמר כאן טעמא דרבי ורשב"א [א"ה: צ"ע דכאן רב חסדא רק אומר טעמיה דרבי, וטעמיה דרשב"א אומר רב שמואל בר רב יצחק. ודו"ק] איהו סובר בסנהדרין וכו' דקטן מוליד, יעו"ש, א"כ אתי שפיר מאי דתלי פלוגתייהו בהך דדעת ובינה, אבל לפום מאי דקיי"ל תמן דקטן אינו מוליד וכו' – א"כ זה יודע דבזה תליא הגדלות והקטנות, ובמאי פליגי רשב"א ורבי? על כן נראה דלפ"ז פלוגתתם ענין אחר, לא כמו שפירש רב חסדא לפי שיטתו, רק דבהא כו"ע מודו דבן י"ג שנה הוא גדול בזכר ובת יב בנקבה, אך ב'מופלא סמוך לאיש' – ורק לענין נדרים דגלי רחמנא דיוודע להפלות וכו' נדריו קיימין – בזה לחודא פליגי שתלוי בהבנת הלב, שדעת בן י"ב חשובה דיעה גמורה ויודע להפליא קרינא ביה. ולפ"ז סבר רבי דבינה יתירה יש בה, ולכך שנת הנקבה קודם לגדלותה לענין נדרים, היינו ששנת י"ב בודקים, וכי נעשית בת י"ב אז נדרים קיימין. ורשב"א נהי דלענין שנות הגדלות להתחייב מלקות ולשאר דיני תורה מודה כי כשמביאין שערות נתהווה הנקבה גדולה בת י"ב ויום אחד והתינוק לי"ג ויום אחד, אבל לענין נדרים סבר דנקבה בודקים כל שנת י"ג, ובת י"ג ויום אחד נדריה קיימין, ובזכר כל שנת י"ב בודקין וכי נעשה י"ב ויום אחד נדרו קיים וכו' (אור שמח פ"א מהל' נדרים ה"ד).

'שנתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש' – ולעומת זאת אומרת הגמרא (שבת לג ע"ב, קדושין פ ע"ב) 'נשים דעתן קלה'. ונכתבו בזה כמה פירושים:

א. 'בינה יתירה' היינו רק שממהרת להבין בזמן קצר יותר מהאיש (רישב"א, תוס' הרא"ש, עץ יוסף על 'עין יעקב').

ב. יש חכמה, בינה ודעת. חכמה יש באיש יותר מבאשה [דאין חכמה לנשים אלא בפלך (יומא סו ע"ב)], בינה יש באשה יותר מבאיש, דעת יש רק באיש משא"כ נשים דעתן קלה (עי' חתם סופר, ועי' מהר"ל בחידושי אגדות כאן).

ג. הנשים בעצמותן יש בהן בינה יתירה, אלא שהגברים ע"י שלומדים מאחרים – עולים עליהן (יפה תלמוד).

ד-ו. 'בינה' זו יראה, שהאשה מרובה ביראת שמים מן האיש. א"נ אצלה הבינה נובעת מהלב, ואינו שכלי. א"נ בינה זהו יופי הגולם (מהר"צ הכהן מלובלין בספרו דובר צדק [נר מצוה מ"ע א]).

ז-ח. בינה יתירה היה לה רק עד חטא חוה, ואז ניטלה ממנה הבינה היתירה וניתנה לה דעה קלה (בן יהוידע, ועמש"כ להלן יהודה יעלה, ועע"ש בבן יהוידע ביאור ע"ד הסוד).

ט. עד שמגיעה לגיל מצוות יש בה בינה יתירה, ואז מתקללת בקללת חוה וניטלת ממנה הבינה יתירה וניתנת לה דעה קלה (עיון יעקב על 'עין יעקב', עיני כל חי, – וזה על יסוד הפירוש הקודם – שכמו שהיה בחוה כך נגזר על כל זרעה אחריה שתנטל מהן הבינה).

י. עי' במאור ושמש (סוהס"פ, רמזי יום ג' של סוכות) ע"ד הסוד.

ויש להבין את דברי הרמב"ם בפיהמ"ש שכתב: 'ושני הנקבה לעונת נדרים פחות משני הזכר, להיות חייהן קצרים מחיי האיש ברוב'. וצ"ל שהרמב"ם פי' כן מש"כ הגמרא שבינה יתירה נתן הקב"ה באשה, וכל כך למה – לפי שחייה קצרים יותר, לפיכך נתן לה הקב"ה להבין מוקדם יותר (מעשה רוקח, פתחי גדה. וע"ע ערוך לנר). א"נ, כיון ששייך לומר שבינה יתירה ניתנה באשה מתחילת בריאתה, אבל אחר החטא נטלה ממנה, לכן כתב הרמב"ם טעם זה (שו"ת יהודה יעלה ח"א יו"ד סי' רמח, ועי' לעיל

בבן יהודיע). ובענין מש"כ הרמב"ם דחיי הנשים קצרים מהאנשים, הפנה מהר"י שפירא לתוספות (כתובות פג ע"ב ד"ה מיתה שכיחא) דכתבו דמיתה דנשים שכיחא מדאנשים כי הן מסתכנות רוב פעמים בהריון ולידה. ועי' שיטה מקובצת שם. ורב היח"ס יצ"ו בספריו ויחי יעקב (סי' נא, עמ' קכג) וזרע חיים (סי' סוף אות ט) הפנה לדברי התוספות (כתובות נב ע"א ד"ה רצה) שכתבו בשם הירושלמי שהנשים ממהרות למות מן האנשים, וציינן להרבה אחרונים שביארו דברי התוספות, ע"ש.

'מתוך שהתינוק מצוי בבית רבו, נכנסת בו ערמומית תחילה' – ואפילו אין לו רב, הוא רגיל לצאת ולבוא ומתפקח יותר (תוספות) אבל באשה "כל כבודה בת מלך פנימה" (ריעב"ץ), תוס' חכמי אנגליה).
ואפילו לא רגיל לצאת ולבוא, אין תולדתו משתנית משל אבותיו ואבות אבותיו (תוס' הרא"ש).

- 'וסימניך וזאת לפנים בישראל' – יש כמה פירושים במהות סימן זה;**
- א. "וזאת" לשון נקבה, דהיינו רב חנינא ששמו בלשון נקבה אומר 'לפנים', דהיינו תוך הזמן כלפני הזמן (רש"י בפי' א).
  - ב. "לפנים" – מי סובר שתוך הזמן כלפני הזמן – שמו בתוך התיבה "בישראל" – דהיינו רב (רש"י בפי' ב).
  - ג. "לפנים" – מי סובר שתוך הזמן כלפני הזמן – "בישראל" בגימטריה 'רב ורבי חנינה'. (הגהות הב"ח, סדרי טהרה בחידוד הלכות [וכתב דמכאן דצ"ל 'חנינה' עם ה']).
  - ד. "לפנים" – מי סובר שתוך הזמן כלפי הזמן – "בישראל" בגימטריה 'רב רבי חנינא' עם האותיות (תוספות חכמי אנגליה, דרשות מהראנ"ח 'הגותן אמרי שפר' דף יז ע"א, – לפי ביאור פתחי נדה).
- ה. "לפנים" – מי סובר שתוך הזמן כלפני הזמן – "בישראל", שניים שהם ישראליים, דהיינו רב ורב חנינא, ולא שניים שיש ביניהם לוי, ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי (פתח עינים בשם הריטב"א בחידושיו כת"י [ואינו לפנינו]).
- ו. "לפנים" – מי סובר שתוך הזמן כלפני הזמן, אלה שהם "לפנים" דהיינו ראשונים בזמן, דרב ור' חנינא הוו לפני ר' יוחנן וריב"ל (הגהות הרד"ל, פתח עינים בשם הקדמת ספר 'בן דוד' [השגות על מהר"ם די לונזאנו בקבלה ועי' שה"ג מע"ס ב עט]), שואל אמת, ניצוצי אור).
- ז-ח. עי' פתח עינים 'אני בעניי' ובשם הפנים מאירות.

דף מו

'הא תוך הזמן כלפני הזמן! תיובתא' – ואע"פ שלהלן דף מח ע"ב חולקים בזה תנאים, לא תולים ב'כתנאי', אלא משאירים את מ"ד כאחרי הזמן בתיובתא, וכן מצינו בכמה מקומות בתלמוד (רמב"ן, ר"ן [אלא שהוסיף שלפי ר"ת שם אתי שפיר, ע"ש], ועי' פתחי נדה). ולכן פסק רבא להלן דהלכתא כמ"ד תוך הזמן כלפני הזמן – אע"פ דלכאורה פשיטא אחרי שהשארנו את מ"ד תוך הזמן כאחרי הזמן בתיובתא, – אלא כיון דעכ"פ הוי מחלוקת תנאים, בא רבא לפסוק הלכה (פתחי נדה [וגם לפי' הר"ן הנ"ל לפי ר"ת – היא גופא בא רבא להשמיענו שלא נפרש הסוגיא כרש"י]).

'שהביא שתי שערות ... בן י"ג שנה ויום אחד סימן' – עי' בספר משאת משה (חברוני, פסחים סי' נד), שו"ת יביע אומר (ח"ג סי' כז אות ו ד"ה והנה), מועדים וזמנים (ח"ד סי' רפה בהערה וח"ז סי' קעא בהערה), ובדברי ידידי הריש"ש הי"ו בקובץ 'בכורי יוסף' (ח"ב עמ' קו) ובמילואים ל'בית מאיר' (אהע"ז ח"א הנדמ"ח, סי' לד).